Larsen, Karl Halfdan Eduard
Krig, kultur og Danmark

1. udg.

KARL LARSEN

KRIG KULTUR OG DANMARK

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, N. F.
MDCCCCXVI

£ 1,25

KARL LARSEN

KRIG KULTUR OG DANMARK

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK
FORLAG · KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCCXVI

KJØBENHAVN -- FORLAGSTRYKKERIET

FORORD

NÆRVÆRENDE lille Skrift er Gengivelse af et offentligt Foredrag, som jeg under Titlen „Krig og Kultur“ holdt d. 29. Marts d. A. i København efter Indbydelse af „Arbejdernes Læseselskab“.

Senere — d. 17. April s. A. — benyttede jeg en noget sammentrængt Bearbejdelse af Foredraget som Indledning til en Diskussion i den private „Klubben af 1914“ i København.

I den her foreliggende Skikkelse er der kun, for Tydelighedens Skyld, foretaget nogle Udvidelser af de i Stoffet indeholdte Eksempler; ellers har jeg intet ønsket at forandre i den oprindelige Form, hvis „mundtlige“ Stil ogsaa, saa vidt muligt, er søgt bibeholdt.

København i Maj 1916.

Karl Larsen.

I

NAAR jeg skal tale om *Krig, Kultur og Danmark,* maa det være mig tilladt at lægge min Fremstilling lige op ad min egen personlige Udvikling.

Jeg har valgt denne Fremgangsmaade, baade fordi den turde føre anskueligt ind paa Problemet, og i Kraft af et vist principielt Synspunkt.

Til mit eget personlige Husbrug inddeler jeg nemlig Menneskene i to store Grupper: Bogmennesker og Livets Folk. Under *Bogmennesker* forstaar jeg dem, der væsentlig erhverver deres Opfattelse af Livet og dets Fænomener igennem Læsning af *Bøger* og *Aviser,* eller blot igennem det *Ekko* af Bøgerne og Aviserne, som ligger i Luften i ethvert civiliseret Samfund. Medens *Livets* Folk i første Række bygger paa deres *egen* Iagttagelse og Erfaring og kun benytter Bøgernes Kendsgerninger og Betragtninger under stadig — bevidst eller ubevidst — Kontrol af hvad de selv har set og tænkt.

De første er langt de fleste; jeg har selv, i al

Beskedenhed, altid smigret mig med at høre til de sidste. Og naar Spørgsmaalet om Krig og dens Forhold til Danmarks og hele den menneskelige Verdens økonomiske, kunstneriske, moralske Værdier har grebet mig stærkt, hænger det utvivlsomt sammen med, at Indtryk af Krig og Krigs Eftervirkninger er de første virkeligt betydningsfulde, jeg overhovedet har modtaget i Tilværelsen.

Det tidligste, jeg i det hele taget mindes, ud over Hjemmets hverdagsagtige Smaating, var det netop *ikke* hverdagsagtige, at Tropper i den jydske By, hvor min Fader laa i Garnison, marcherede bort i *Krig,* at min Fader, paa et Dampskib, alene, rejste ud i *Krig,* at min Moder og vi Sødskende flygtede for *Krig* og for den „Fjende“, som nu efter Dannevirkes Rømning kunde ventes hver en Dag, der gik, og som min Fader havde ønsket, vi ikke skulde komme i nærmere Berøring med. Og over til København, hvor vi var „flygtede“ hen, kom Efterretningen om min Faders Fald paa Dybbøl, Slægten samledes om hans Kiste i Garnisonskirkens Kapel, han blev højtideligt stedet til Jorden.

Der var bag det udvendige i disse Indtryk, bag Mændene, Vaabnene, Hestene, der drog bort, og Kvinderne, Børnene, Stuerne, der blev tilbage, bag Graad, Harme og sørgmodig Højtidsfuldhed, noget, som allerede den Gang tydeligt banede sig Vej ind i Bevidstheden hos os Smaabørn. Det var en Fornemmelse af, at vi, der jo ellers, som Børn i Almindelighed, tumlede om i vor egen lille Verden

med Blikkene nysgerrigt hævede mod „de store", blev ligesom taget med ind i *deres* Tilværelse. Pludseligt og tilsyneladende umotiveret kunde vi blive løftet op paa Skødet af en af de voksne og talt deltagende til. Eller de klappede os venligt paa Hovedet, medens de snakkede sammen, og vi hang over dem. Eller vi fik noget fortalt, om hvad der nu var foregaaet i den Krig med „vore" Soldater og den „Fjende", der var Fjende af os allesammen. Gennem det hele udvikledes en Følelse af, at vi hørte med til „de store" og til noget endnu større, „Landet", som man skulde kæmpe for, leve for, og som vore egne levende Barneøjne havde set, at man ogsaa *døde* for.

Allerede under selve Krigen, groede en vis Fornemmelse af Sammenhørighed op i vore Barnesind. Og denne Samfølelse skulde blive i højeste Grad forstærket *efter* Krigen.

Min Moder døde i November 1865 som Følge af, hvad hun havde maattet lide og udstaa under Krigen, vort Hjem opløstes, og vi Børn kom i Huset hos gamle Bedsteforældre, der boede i en lille Ejendom, de ejede paa Vestergade i København.

Det Hus var bygget paa en Brandtomt fra Krigen 1807, dets smalle Fag, lave Stuer, trange Gaard gav et Billede af hele den Tid, hvori det var blevet til. Og bag dets Ruder som saa ud imod den urørte gamle Vestervold med de høje Træer, levede altsaa endnu et Slægtled, som var blevet til med Huset.

Mine Bedsteforældre havde som Børn oplevet

Københavns Bombardement og Byens Fald, de var bleven voksne Mennesker og gifte Folk under Krigen med Englænderne og dens umiddelbare Virkninger; i *de* Aar havde de samlet den Livets Skat, de endnu holdt i deres Haand og delte ud af til os andre: Nøjsomhed og Tilfredshed med smaa Glæder, pligtmæssig Flid og en standhaftig Udholdenhed, der kun regnede med Resultater i det lange Løb. Og de gamle Folk vidste ikke blot saa sikkert, at det var under Krigen med Engelskmanden, „den forbandede Tyv", og i de tunge Aar, der fulgte efter, at de havde arbejdet sig frem til deres Lære for Livet; men de følte denne Lære i bestemt Modsætning til Evangeliet fra Tiden *inden* Krigen, der var dem vel bekendt fra deres Forældres Fortællinger, som de nu lod gaa videre til os. Den saakaldte „glimrende Periode" før 1807, da Dalerne rullede i hastig Takt ind og ud af Lommerne, og Selskavslivet florerede! En Tid, hvorom Minderne endnu levede i Sange og Viser, som mine Bedsteforældre kunde udenad, og i den Bojan eller ostindiske Tallerken, der kunde findes mellem Fajancerne og de strenge Empiremøbler fra Brudeudstyret i Midten af Tyverne.

Men ogsaa Aarhundredets andre Krige havde været af den væsentligste Betydning for Hjemmet paa Frederik den Sjettes Vestergade.

Felttogene 1848—50, som min Bedstefader selv tog Del i som halvhundredaarig Mand, og det, der fulgte umiddelbart af dem, havde udvidet og

uddybet hans nationale Syn langt frodigere end nogen æstetisk Paavirkning fra vor litterære Guldalder inden Midten af Aarhundredet havde formaaet det — selv om han bestandig opfattede „første Krig“ og dens Fortsættelse i 64 som meget af ulykkelige Broderkrige indenfor nær beslægtede Folk, der burde have kunnet leve fredeligt med hinanden som paa Ove Mallings Tid med hans „Store og gode Handlinger af Danske, Nordmænd og *Holstenere*“.

Og nu selve denne sidste og sørgeligste af alle Krige: 1864, som havde bragt de gamle Mennesker den bitreste politiske Sorg og den tungeste personlige Oplevelse, just som de var ved at falde til Ro i deres Livs Fyraften. Den, som tilmed havde stillet dem overfor den Opgave, i deres høje Alder at skulle opdrage forældreløse, smaa Børn!

Dens Prøvelse førte dem just til Prøven paa hele deres Livs Regnestykke, og som de bestod i Kraft af det, de havde lært af baade Ufærd, Nød og national Opbyggelse.

Dens store personlige Opgave til dem tog de op netop med den Mangel paa Sky for Vanskeligheder, den selvfølgelige Offervillighed og lydige Pligtfølelse, som var bleven Pendulslaget i deres Tilværelse.

Og denne Opgave rummede for dem det store Perspektiv langt ud over det rent private.

Vi var dem mere end Børnebørn, der tidligt havde mistet deres Forældre.

Vi var den *Faldnes* Børn. —

Man vil kunne forstaa, at i et saadant Hjem hang

ikke blot Billederne af de Faldne fra Krigen paa Væggen og blev paa Mindedage smykkede med Grønt; men Erindringen om dem og om Krigen *levede* i alle Sind og fødte Liv igen.

Det var ikke alene os Smaabørn, der for de Voksne skulde blive den levende Revanche for det tabte. Hentede indefra og udefra groede Tankerne om Genrejsningen sig stærkere og stærkere under bestandigt fortsat Arbejde i Fællesskab. Vi Børn hørte om det og fik indprentet Bevidstheden om, at vi selv var med i Arbejdet.

Naar Officerer af min Faders Venner eller blandt Bedstefaders Bekendte kom paa Besøg, taltes der om forbedrede Vaaben og mere tilfredsstillende Hærordning; gennem min Moders jydske Slægt var vi i Forbindelse med Folk nede ved den nye dansk-tyske Grænse, som stod de Mænd nær, der under Paavirkning af Krigen havde taget Arbejdet for en Udvikling af Bondehøjskolen op med en Kraft, som alene i Aarene indtil 1870 mere end femdoblede Antallet af Skoler og Elever. De Folk — ogsaa ovre i Jylland — der satte Hakken i den golde Hedejord for ad den Vej at søge Erstatning for Tabet, havde hørt til mine Forældres nærmeste Vennekreds, og deres Gerning fulgtes herovre med den mest levende og efter Evne hjælpende Interesse.

Ogsaa i vor *Skole* bibragtes der os Børn dette Indtryk af fælles Arbejde fremad, som vi selv var med i, og kunde komme mere og mere med i, jo dygtigere vi blev.

En Gerning som havde det største Maal og navnlig *ikke* drejede sig om *Penge!*

Og ikke alene vi fra *Forhuset* i min Bedstefaders lille Ejendom følte os knyttede sammen af Krigen 1864. I *Baghuset* boede Arbejdsfolk: Vognmandskuske, Gaardskarle, Vaskekoner, for hvem min Bedstefader var den patriarkalske Vært. Alle havde de staaet i Forhold til Krigen, været med i den eller haft den nærmeste Slægt med i den, lidt og prøvet noget, glædet sig og jamret under den. Fælles Sorg, fælles Erindring om overstaaet Smerte, fælles fremtidig Bekymring eller Forhaabning forenede dem med os andre.

At der her ikke er Tale om Stemninger indenfor en snever og i videre Forstand betydningsløs Kreds, Stemninger, der tilmed kunde tænkes at være bleven omformede og forskønnede i en vis poetisk Erindring, fremgaar *bl. a.* af *Fr. Paludan-Müllers* bekendte Digt „Brat af Slaget rammet“, der offentliggjordes kort før Aarsskiftet i 1865. Her lader Digteren Danmark sige: „Søn, elendig, ussel — Hjertet fuldt af Nag — tænker jeg med Blusel — paa mit Nederlag.“

Det er netop rigtigt, at man efter 1864 tænkte med „Blusel“ paa vort Nederlag. Krigen 1864 begyndte fra noget ind i Firserne indenfor større Dele af det danske Folk at blive Genstand for en vis romantisk Omformning, som rigelig næredes gennem Festligheder og Jubilæer, ikke mindst i det Herrens Aar 1914, der skulde se Verdenskri-

gen bryde ud. Til de mange Myter, som denne Bevægelse skabte, er blandt de seneste den om Befolkningens skammeligt kølige Modtagelse af de hjemvendende danske Helte, der *kun* paa Grund af deres ringe Antal og mangelfulde Vaaben var bukket under for den skammeligste Overmagt.

De Officerer, der kom i mit Barndomshjem og allesammen havde gjort Krigen med paa udsatte Poster, undrede sig ingenlunde over, at de ikke var bleven modtagne ved Hjemkomsten med Jubel eller ostentativ Medfølelse. De vidste *for* godt, hvor meget der *ikke* havde duet paa dansk Side i 1864, og at det ingenlunde *alene* var de mindre gode Vaaben og Befæstninger (som for Resten *ogsaa* skyldtes al Slags Mangelfuldhed hjemme) og den trykkende Overmagt, der havde skaffet Fjenden Sejren, men hans større *Dygtighed.* De *bluedes* over vort Nederlag ligesom Digteren Paludan-Müller, om end de — som sikkert ogsaa han — gav den danske Soldat og Underfører, hvad hans var.

Men en Ting var disse krigserfarne Mænd fra 1864 enige om, at vi Danske maatte *prøve paa* i Dygtighed at naa op til den Fjende, der havde overvundet os. De glædede sig over det nye Remingtongevær, som Raasløff skaffede os; hvorvidt hans Hærlov af 1867 indeholdt det nødvendige Fremskridt, eller ikke, dømte de forskelligt om, men Maalet var bestandig *det* — hvad der ogsaa ses af Datidens Forsvarsforhandlinger i Rigsdagen og i Skrifter — at den nye Ordning skulde skabe

en Hær, der, som en Rigsdagsmand sagde, baade kunde „bidrage til Landets Forsvar i det hele“ og afgive „et tilstrækkeligt Kontingent under Forhold, hvor vor Skæbne skulde afgøres“.

Heri mødtes atter mit Hjem og dets Venner med Digteren. Han vilde jo ogsaa „optugte sig en Helteslægt — Ynglinger i Plade — Drenge, klædt i Staal“.

Og naar han havde „de tre“ han søgte, „Ynglingen i Plade“, den „fromme stærke Kvinde“ og — „Vennen“, den „trofaste *Forbundsven og Vaabenfælle,* saa pegede Digteren i sit Digts sidste Linjer paa det *praktiske* Maal, som var *alles* i den sidste Halvdel af Treserne i Danmark, nemlig „Slesvigs Land genvundet“ (en Linje som i Parentes bemærket Tiden efter Halvfjerds har fundet det passende at forandre til *„Sønderjylland* vundet“).

I Aaret 1915 har et historisk Medlem af det kgl. danske Videnskabernes Selskab skildret Danmark efter 1864 som et Land, hvor Krigen „bevirkede for alle, Mænd og Kvinder, Gamle og Unge, ja Børnene med, en Sorg saa stor, at den vendte Illusionerne om til en Desillusion, næsten for stærk“, et Land, hvori man vel, uagtet den „næsten for stærke“ Desillusionering, fortsatte sin Virksomhed fra før Krigen i Kraft af en „Folkets Arbejdskraft og Arbejdslyst“, der „ikke havde lidt“, men gjorde dette „til Afbødning af Krigens Virkninger“, *„ikke ildnet af Krigen“,* men *„til Trods* for den“.

Virkeligheden stod i klar Modsætning til denne i Sandhed skruede Forklaring; Livet efter 1864 hav-

de ganske simpelt paa sit Program: Slesvigs Land genvundet og Danmark genrejst gennem Nationens forskellige Indsats af praktisk udviklet Dygtighed — saaledes som den Krig, vi *bluedes* over, havde lært os, at det var nødvendigt.

Jeg mindes et Møde et eller andet Sted for nogle Aar siden, hvor en Officer, som havde været ung Løjtnant under Lejrsamlingen ved Hald i 1870, fortalte om den fortrinlige Stemning dengang indenfor den hele Hærstyrke: Officerer og Menigmand havde kun med Utaalmodighed ventet paa Signalet til igen engang at sætte Livet i Vove for Slesvig. Men da rejste daværende Redaktør *Ove Rode* sig og udtalte, at det, denne Officer havde sagt, burde slaas op paa alle Kirkedøre Landet over som Bevis paa den *utrolige* Letsindighed, det fuldkomne *Fantasteri,* der dengang havde behersket det danske Folk paa Trods af Virkelighedens tunge Lære faa Aar iforvejen. Thi sæt Soldaterne havde faaet Lov til at rykke ud mod Tyskerne, saa vilde vi redningsløst være bleven hvirvlede med ind i Frankrigs Nederlag! Den af Redaktør Rode angrebne Officer kunde ikke svare; jeg saa paa hans Ansigt, at han, til sin egen Forbavselse, var nær ved at maatte give Ove Rode lige saa megen Ret som den stærkt applauderende Forsamling. Og dog var det kun *ham,* der ikke kunde sno sig tilstrækkelig drevent for hurtigt at kunne svare, at den behændige Journalist havde ganske Uret og kun bevægede sig paa Overfladen.

Thi Soldaternes alvorlige Vilje til at sætte Livet ind i 1870 var netop af det *gode* og hang sammen med alt det *værdifulde* i Udviklingen efter 64; deres Offervillighed og Pligtfølelse og Kurasje var saa langt som muligt fra Letsindighed eller Fantasteri, betød tværtimod sundt personligt Arbejde paa *Virkelighedens* Bund.

Det *gale* var, at det danske Folk af sine aandelige Ledere vedblivende udad til var *lige slet orienteret* med Hensyn til de virkelige Styrkeforhold i Verden. Wienerfreden 64 havde kun gjort den tidligere provinsielle Isolerethed og dermed følgende Uvidenhed og Dumvigtighed værre; den lukkede „Ruden ud til Europa“, som det slesvigholstenske Spørgsmaal havde været, og som man jo for Resten *ikke alt for ofte* havde villet kige ud af. Det var saa rart nemmere at lave Tingene for sig selv alene, uden at tage Hensyn til den generende store Verden, der paa en særlig *uforskammet* Maade overfor *smaa* Folk ønskede at tale med! ...

Da den fransk-tyske Krig i 1870 brød ud, og alle Lirekasserne i de gamle Gæstgivergaarde paa Vestergade hvæsede og gurglede Marseillaisen, lyttede man i mit Hjem som overalt indenfor dansk Befolkning efter Fodslagene af den kommende Revanche og var parat til at ile den i Møde.

Jeg mindes en Officers Besøg hos os og de Ønsker, som fulgte ham paa Vej, da han sagde Farvel for at tage af Sted til Lejren ovre i Jylland.

Saa kom den varme, klare Septemberdag, jeg al-

drig glemmer. Vi Drenge gik fra Skole, og paa Plankeværket om den Grund, der blev udgravet til Industriudstillingen af 1872, saa vi Løbesedlerne slaaede op om, at Kejser Napoleon var fangen ved Sedan og hans Hær med ham. Det har altid staaet for mig som et af de mindste og dog største Beviser paa, hvor dybt den Begivenhed ramte os Danske, at vi skrubsultne Knægte ikke kunde spise vor Middagsmad den Dag.

Den 2. September 1870 endte Krigen 1864 i Danmark. Da først tabte Danmark Slesvig. Og uden at have rørt en Bøsse! Dengang begyndte den „Desillusionering“, man har villet henlægge til Tiden umiddelbart efter 1864.

Endnu i nogen Tid blev man ved at haabe, trods al Haabløshed. Efter Frankfurter-Freden var vor politiske Udsigt mod Europa *definitivt* spærret, og vi kunde uforstyrret hengive os til Betragtninger af vort eget Indre. Fra 1871—72 at regne blev Landet med stigende Hast og Styrke optaget af *indvortes* politiske, sociale og litterære Kampe. Mindet om Krigen 1864 og om Krig med Krudt og Kugler overhovedet blegnede mere og mere, ogsaa hos mig, som tilmed traadte ind i Overgangsalderens og de unge Aars stærke, rent personlige Udvikling.

Mit Barndomshjem var ikke mere. Vi havde fulgt de Gamle den sidste Vej ud til Kirkegaarden med de Faldnes Grave. Der laa allerede noget af Historiens Fjernhed over deres Navne derude.

Men Indtrykkene af Krigen 64 og af Krig over-

hovedet var vel trængte tilbage i mit Sind, de var ikke bleven borte. De var kun naaet derhen, hvor Tingene ligger allerbedst og mest frugtbart, i det *ubevidste*. En Sans for Samfølelse og fælles Arbejde i Offervillighed og med Liv og Død som Baggrund var gaaet mig i Blodet, bleven mig til aandelig Vækst, uden at jeg mere tænkte derover.

Vel skulde jeg blive klar over, at ogsaa Sammenslutning i og Samarbejde indenfor politiske Partier fremkaldte Samfølelse og Offervillighed overfor fælles store Maal, og jeg lærte at beundre Videnskabs eller Kunsts uselviske Arbejde for Erkendelses eller Anskuelses Skyld. Men naar det kunde hænde, at jeg kom til at reflektere noget over disse Ting, dæmrede der for mig — ikke mindst i Erindring om *Smaafolkene* fra min Barndom — et Indtryk af, at der i Krigens Indsats af selve *Livet* laa en ganske særlig ethisk Inderlighed og populær Værdi.

Og naar jeg hørte Pacifister tale op om, at Krigen *kun* var Gru og alene avlede Raahed, saa sagde jeg vel ikke noget — for jeg havde saa umaadelig meget andet at snakke løs om — men jeg smilede stille.

For *det* vidste jeg, saa sikkert som at jeg selv var til, at *det* var Vrøvl.

II

Da man i Danmark var naaet indenfor i Firserne, havde den gammeldags Krig med sit Jern og Blod

mistet mere og mere i Folkets Agtelse. For stedse større og større Kredse indenfor Befolkningen blev den endogsaa Genstand for stigende Afsky og Foragt og henvistes til et Historiens Pulterkammer eller maaske snarere Tugthus.

Danskere kendte jo nu kun den *indre* Krig, der førtes i Aviser og fra Talerstole under Stemmesedlens Banner og med Vaaben, der var Sandhed og Løgn imellem hinanden, Valgkneb og Valgtryk foroven og forneden, Forsøg paa økonomisk Ruinering, Landet af Byen, Arbejdsgiverne af Arbejderne og omvendt.

Da rejste jeg ud.

Og efter nogen Tids Beskæftigelse Syd paa, særligt med Kunst og Litteratur, vendte jeg for et længere Ophold tilbage til det Tyskland, der straks havde fængslet mig særligt, netop fordi det var vor gamle Fjendes Land; jeg mindedes Sindsbevægelsen, der havde grebet mig, da jeg første Gang i Berlin stod foran Sejrssøjlen med vore Kanoner fra Dannevirke i den nederste Række, og da jeg tilmed paa Monumentets Reliefer saa gengivet Kampen om selve den Skanse, hvor min Fader var falden.

Det var navnlig *Berlin* og *Holsten,* som jeg, igennem Forbindelser hjemme fra, eller som jeg erhvervede dernede, kom til at færdes i. Netop selve Arnestederne for Danmarks Ulykke, efter min Opfattelse. Og det blev akademiske og militære Kredse, jeg først og fremmest omgikkes.

Indenfor dette Milieu skulde mit nogle og tyveaarige Sind opleve den store Undren, som i Følge det klassiske Ord er Begyndelsen til Erkendelse.

Ærligt talt maa jeg sige, at jeg i min Naivetet havde forestillet mig, at Tyskerne, unge som gamle, naar Talen kom paa Forholdet til Danmark, vilde indrømme, at vi Danske selvfølgelig havde haft Ret. Men, tænkte jeg mig, de vilde sige: vi havde nu engang *Magten,* og Herregud, nu er det snart en gammel Historie, saa lad os være lige gode Venner for det!

Men der hændte noget ganske andet. For det faldt ikke Tyskerne noget Øjeblik ind at mene, de havde haft Uret; tværtimod fandt de, at den mest soleklare Ret havde været paa deres Side.

Der var først Kampen mellem *dansk og tysk Nationalitet.* Her medbragte jeg hjemme fra Følelsen af, at vor Kamp havde været dobbelt hellig, fordi vor Nationalitet var den *lille,* som derfor havde Krav paa ganske særlig Ømhed og Kærlighed. Men Holstenere og Sydslesvigere hævdede lidenskabeligt, at deres Ret overfor os Danske netop fik en særlig Vægt ved, at deres Nationalitet var den *store,* som der tilføjedes den *forsmædeligste* Krænkelse ved, at den politisk skulde være afhængig af et lille fremmed Folk. Tilmed et Folk, der skyldte Tyskland saa uendelig meget, fra Reformationen til Kartoflerne, men som alligevel paa Trods af al god aandelig og materiel Gave sang sit uretfærdige og fornærmelige: Al vor Fortræd er tysk.

2*

Sent vil jeg glemme en fremragende ældre Holstener, som overfor mig tilfældigt nævnede alle de Lolland-Falsterske Smaabyer med deres Folketal før Krigen. Og da jeg forbavset spurgte, hvor han dog vidste alt det fra, bedre end jeg selv, svarede, at det havde han lært i Slesvig Kathedralskole, „denn in diesen *Dörfern* wohnten ja unsere *Herrscher*". Det var, som havde han talt om den klippede Samson, der maatte gaa i Trædemøllen hos en lille krumrygget Filister.

Og gennem utallige Samtaler og Sammenstød begyndte det at gaa op for mig, hvorledes Sprogkampen i Slesvigs blandede Distrikter *maatte* faa den helt religiøse Karakter, som Tilfældet havde været, saa at det for de stridende Parter ligefrem gjaldt om at redde og *frelse* den ene Nationalitet fra *Fortabelse* ved at gaa over i den anden. Og en Erkendelse dæmrede for mig af, at der inderst inde i enhver Nationalitet er noget, som de, der tilhører en anden, aldrig nogensinde kan komme til at forstaa. Hvor *jeg*, som de fleste af mine Landsmænd i endnu stærkere Grad, følte det, vi kaldte tysk *Svulst,* fandt Tyskerne selv kun ildnende Pathos, og de paa deres Side talte om dansk *Ferskhed* og *Fladhed* lige ned til Sprogets Klange, hvor vi fornam en Rigdom af Finhed og Intimitet.

Det var mig, som stod jeg overfor *Naturkræfter* i Menneskene selv, som var dem *ganske* overlegne. Og jeg begreb Umuligheden af, at den Art vitale Stridigheder i dybeste Forstand nogensinde kunde

forelægges udenforstaaende, upartiske Dommere. Den Dom, som disse vilde have kunnet fælde, var sikkert blevet en Salomonisk Dom, men vel at mærke en Salomonisk Dom, der var bleven *udført,* saa at Parterne i Stedet for det levende Barn, Striden stod om, havde faaet udleveret hver Halvdelen af et Lig.

Og som Pontius Pilatus spurgte: Hvad er Sandhed? saaledes maatte jeg tage mig op til mit ungdommelige Hoved og spørge: Hvad er *Ret?* —

Mellem Danmark og Tyskland havde der været andre Modsætninger, *økonomiske og militære.* Folk, der vidste Besked, forklarede mig og godtgjorde ved Hjælp af Skrifter og Bladartikler fra Tiden, at Tyskland meget tidligt — *længe* før Bismarck — havde indset, at den økonomiske Sammenslutning af alle tyske Lande, der engang *maatte* komme, nødvendiggjorde Udviklingen af en *Søhandel,* som behøvede holstenske Havne og Kanalforbindelsen mellem Østersø og Nordsø, hvad der ogsaa skulde tjene til det store Fædrelands militære Sikring. Det var klart som Dagen. Men vi Danske? Kunde man af os forlange Opgivelsen af disse *tyske* Havne og Lande, der juridisk hørte os til, og som betød en Sikring af *vor* politiske og økonomiske Stilling?

Et særligt gribende Indtryk gjorde det paa mig at høre de tyske Kravs Berettigelse blive hævdede ikke gennem døde Bøger, men af levende Mennesker, i blomstrende og lykkelige Hjem, hvis Triv-

sel netop *skyldtes* hele den store Udvikling, som Holstens Løsrivelse fra Danmark havde skabt. Besynderligt nedslaaende, anskuelige Argumenter!

Og atter maatte jeg bekymret spørge: Men hvad *er* da Ret? —

Paa ét Punkt syntes der mig dog at maatte kunne opnaas nogen Enighed, det var med Hensyn til det rent *juridiske* Spørgsmaal, der havde ligget Danskere og Tyskere imellem, Spørgsmaalet om *Augustenborgernes Arvekrav.*

Paa intet Omraade var dansk Dom mere sikker. Vore fineste Jurister havde frakendt Augustenborgerne hver eneste Stump Ret, den populære Opfattelse havde stemplet dem som perfide Oprørere, jeg kendte fra Drengeaarene Billederne af Prætendenterne med Kronen paa Hovedet og Strikken om Halsen; Haan, Spot og Skadefryd havde fulgt dem og deres Skæbne efter Krigen, som det syntes mig, med den mest fuldkomne Ret. Tilsidst havde efter Krigen 64 endogsaa selve de prøjsiske Kronjurister stillet sig paa vor Side *mod* Augustenborgerne!

Og hvad hørte jeg nu her i Holsten?

De mest fremragende Jurister og Historikere blandt Tyskerne fandt den juridiske Ret, paa hvilken Augustenborgerne i 1848 tog Kampen op mod Danmarks Konge, uomtvistelig og ganske uanfægtet af Kronjuristernes praktiske Kendelse. I dem, vi danske betragtede som Forrædere, Nemesis havde ramt, saa Tyskerne ægte tragiske Skikkelser:

som Tyske havde Augustenborgerne, i Kamp for nedarvet hellig Ret, paakaldt deres tyske *Nationalitet,* den havde taget dem i sine Arme og gjort deres Sag til sin; men da Kampen efter forbigaaende tunge Nederlag omsider var ført sejrrigt til Ende, havde den *samme* tyske Nationalitet stødt Augustenborgernes hellige Ret Dolken i Hjertet, som var de en anden Mohr, der havde gjort sin Tjeneste og nu skulde ryddes af Vejen. Og det *kunde* ikke være anderledes, fordi den samme tyske Nationalitet for *sin* fulde Udfoldning *behøvede* det.

Og atter maatte jeg spørge, helt vaandefuldt: Men hvad er da *Ret?* —

Der er i Kiel en smuk Spadserevej langs Vandet; den hedder Düsternbrookweg.

En Sommernat i disse nu længst svundne Tider kom jeg vandrende alene ude fra, ind mod Byen, ad den Vej. Klokken var et—to, saa længe havde vi snakket, ude hvor jeg kom fra, og jeg var glad over, at man ikke havde gidet følge mig paa Vej, saa sent som det var blevet. Vi havde talt om den danske Tid i Slesvig og Holsten og om det nye forenede Tyskland. Samtalen var faldet, som det ofte sker, hvor unge Mennesker fører Ordet, hensynsløst fra begge Sider og saa at nye Tanker stadig skyder frem hos dem, der snakker, i Skud og Vildskud.

Nu gik jeg her med Sindet bølgende af alt det meget, som i Aftenens Løb havde sat det i Bevægelse, lykkelig over at være ene og med Ungdom-

mens Fornemmelse af at kunne blive ved at vandre saaledes evindeligt ud imod Erkendelsens Salighed.

Det var det samme blege Sommernattens Skær som hjemme, Bøge skyggede over Vejen, Vandet plaskede i stille Smadsk mod Stenene, som naar vi gik paa Langelinje — det var altsammen saa dansk, saa dansk og — ak — saa tysk, saa tysk!

Og langsomt skød op i mig det underligt stille og rolige Spørgsmaal: Var man ikke her i Befolkningers og Staters Sammenstød imod hinanden langt hinsides det, som kaldtes Ret og Uret? Var man ikke ligesom vandret fra en Dal med sejlbare Floder og vel vandede Marker op paa Vidderne, hvor Floderne havde deres Udspring, og Regn og Sne blev til, dér, hvorfra Strømme og Skybrud kunde komme, som jog Flodernes vilde Vandmasser ind over Markerne, medens Himmel og Jord stod i et, men hvor dog den inderste Kilde til Dalens Velstand og Trivsel laa gemt. Stod man ikke Folk og Folk imellem Ansigt til Ansigt med en *højere* Ret, der *først lod sig erkende bagefter?* En Ret, der var uendelig overlegen den, en vis Tids Mennesker fra deres indskrænkede Syn fæstnede i Love og Vedtægt og som jeg jo tilstrækkeligt havde set, man ikke engang kunde blive enige om at *tyde.* En *Udviklingens* Ret, en *Historiens* Ret, en *Gudsdom* — hvad man nu vilde kalde den.

Og den Ret skabtes *af Magt.* —

Magt, det var det kriblende Ord for mig, der var

Søn af en magtesløs Stat. Maatte jeg ikke netop skrige ud til mit sidste Aandedræt, at Magt ikke *kunde* skabe Ret, om jeg saa aldrig skulde gøre andet end protestere! Var ikke Magten just Guden i min Fjendes Telt, som jeg den svage, maatte se at ramme i Kraft af min bedre Ret.

Min *bedre* Ret! Der stod jeg overfor Udgangspunktet hjemme fra igen. Det, som netop ingen af dem, der stod imod os, anerkendte. Det, som de just af ligesaa ærlig en Overbevisning som vor bestred og hævdede for sig selv ...

Og Magt eller Magtesløshed! Det var jo ikke noget, der var givet Folk og Stater som Vuggegave af en god Fe eller ond Trold. Staterne var dog ikke bleven til som efter første Mosebog Dyrene, hvem Gud skabte og Adam gav Navne, den svage Gazelle og den stærke Løve. Staterne havde jo *udviklet* sig til stærke eller svage.

Og laa netop ikke Retten *dybest* set i den Udvikling?

I Kiel havde dansk Historie de to sidste Gange drejet paa sine Hængsler. Det laa uendeligt nær netop her at gaa tilbage et historisk set saa ringe Tidsrum af nogle hundrede Aar fra det 1814, der skabte vort i 1864 ødelagte danske Monarki.

Hvad havde ikke Christan den Andens Danmark af 1514 været i Sammenligning med Kurfyrst Joachims Brandenburg fra samme Tid? Den unge unge Christian den Andens Rige herskede over Skandinaviens Kyster, det havde gennem de for-

bundne Landes Mangfoldighed rige naturlige Produkter og uindskrænket Adgang til Datidens eneste gode Samfærdselsvej, Havet. Medens Kurfyrstendømmet Brandenburg laa som „det hellige romerske Riges Sandbøsse“, magert og fattigt og fjernt fra Hav og Havne.

Hvorfor blev det store Danmark ikke til et mæggtigt Skandinavien med Østersøen som Indhav og nordisk Kultur bredende sig paa dets Strande mod Nord og Øst og Syd og Vest! Og hvorfor blev det lille Brandenburg til selve det store tyske Rige? De *Midler* man havde brugt for at naa frem, havde utvivlsomt paa begge Sider været de samme; diplomatisk Købmandsskab og krigerske Kampe havde ingen af Parterne sparet paa; var det da *Held* paa den ene Side og *Uheld* paa den anden? „Held har i Længden kun den dygtige“, fortalte man mig her, at *Moltke* havde sagt. Det var sikkert saa selvfølgelig en Sandhed, at en stor Mand næsten burde undse sig for at udtale den.

Maatte jeg unge danske Mand ikke indrømme, at disse vore „Fjender“ havde vist sig dygtigere end vi — saaledes som Officererne hjemme paa Vestergade villigt havde medgivet det, naar de talte om Krigen 64.

Havde Brandenborgerne ikke vist sig os overlegne i *indre Kraft*, i *Magt* til først og fremmest at *beherske sig selv,* være flittige og energiske, forudseende og udholdende, Egenskaber vi Danske syntes kun i kortere Perioder at kunne fastholde.

Mærkede jeg ikke ogsaa nu, da jeg levede iblandt de Mennesker, at de alle — mine Jævnaldrende og Ligestillede ikke undtagne — var anderledes skolede end vi derhjemme, følte sig i højere Grad underordnede Organisationer, som de forstod at baade *lyde* og *byde* indenfor. Laa ikke heri noget af deres *Magt,* som var bleven til *Ret?*

Og talte ikke denne Magtens Ret gennem *hvert et Lands Historie,* som kulturelt havde drevet det til noget virkelig stort? Hvad viste ikke *Englands* Udvikling i de 300 Aar fra Henrik den Ottendes England af 1514 med dets Kampe mod Skotter og Franskmænd til det Storbritannien, der havde fældet Napoleon og var bleven det havbeherskende Imperium over begge Halvkugler!

III

Naar jeg i mine Betragtninger over *Magt og Ret* gik fra Forholdet mellem Staterne til Forholdene indenfor de enkelte borgerlige Samfund fandt jeg ikke nogen større Beroligelse.

For mine Synders Skyld havde jeg i min tidligste Ungdom studeret en Smule Jura, og jeg vidste, at i Følge Systemerne var *Ret,* objektivt set, Indbegrebet af skrevne eller uskrevne Regler, som ordnede de menneskelige Livsforhold, og hvis Iagttagelse lod sig fremtvinge ved Magt. Her var altsaa Magten Rettens *Tjener.*

Men var den Tjener egentlig Tjener længere, end

det passede ham? Havde han ikke i Historien Gang paa Gang slaaet i Bordet overfor de høje Lovgivere og Dommere, saa at de tabte Hovedet, stundom endog i beklageligt bogstavelig Forstand. Hvorpaa Tjeneren forlangte en *ny* Ret udarbejdet, som Lovgiverne ærbødigst præsterede, Dommerne ærbødigst dømte efter, og Magten ærbødigst eksekverede — *saa længe det passede ham.*

Jeg mindedes fra vor danske Historie en lille Anekdote, der indeholdt et overmaade dybt Perspektiv. Det var Fortællingen fra 1660 om Mødet paa Slotsbroen i København mellem Rigsraaden *Otte Krag* og Stadens Borgmester *Nansen.*

Adelsmanden viste truende mod Blaataarn og spurgte den revolutionært sindede Borgmester, om han vel huskede paa, hvad *det* kunde komme til at rumme. Men Nansen pegede op mod Stormklokken i Raadhustaarnet og bad Rigsraaden ikke glemme *den.*

Det var den *bestaaende* Rets Mand, der viste hen til *Fængslet,* for der *laa* Magten nede og vogtede Retten, som den for Øjeblikket var. Men Nansen svarede med Apellen til *Alarmtaarnet,* for dér *hang* Magten oppe, der kunde skabe en *kommende* Ret. Thi bag Stormklokken stod Borgernes militære Organisation, der lige havde staaet sin Prøve i Krudtrøg og Kugler.

De danske *Bønder* lod ogsaa deres Røst høre i 1660. Deres sørgelige og for Landets Trivsel skæbnesvangre Stilling var forlængst erkendt,

ikke blot af dem selv. En Menneskealder tidligere havde Kongen forgæves søgt paa Herredagen at faa vedtaget Vornedskabets Afskaffelse paa Øerne. Nu var Kongemagtens og Borgerstandens Revolution bleven fuldbyrdet under Tryk af den væbnede Magt, som indesluttede Rigsraadets Adelsmænd bag Københavns lukkede Porte, afbrød Forbindelsen til Søs og havde Borgernes Væbning rede paa Stormklokkens Bud. Efter Arvehyldningen mødte ogsaa Bønderne frem. Men de havde ingen Stormklokke bag sig, som kunde kalde paa organiseret væbnet Magt; de fremkom kun med et ærbødigt Bønskrift, der indeholdt de bedst begrundede Besværinger.

Man vendte selvfølgelig det døve Øre til.

Og endnu hundrede Aar efter stod en Reform af Bondestandens sociale Forhold for det bestaaendes ledende Mand som Handlinger, hvorved „Staten vilde rystes i sine Indvolde“; Kronprinsen maatte gøre sit Kup af 1784 med et Magtspark ud af Døren til *Guldberg,* inden omsider, efter Generationers frugtesløse fredelige Anstrengelser, Bøndernes Frigivelse fik *sivet* sig igennem.

Den Tanke kunde jeg ikke blive kvit, at hvis Tiden de hundrede Aar tidligere havde tilladt Bønderne selv at sætte *Magt* bag deres Ønsker, mon saa ikke Danmarks Land og Rige havde opnaaet rettidige Chancer for en økonomisk, politisk og moralsk Udvikling af uoverskuelig Betydning — der sikkert ikke vilde være bleven købt for dyrt, om der maa-

ske var gaaet nogle Galloner Adelsblod og en Række skønne Herregaarde med i Løbet! Og dersom Bønderne havde været i Stand til at *skabe* en saadan organiseret *Magt,* der gennem Trusel eller aktiv Indvirkning virkelig havde kunnet skænke dem en *Ret,* hvor stærk en Rygrad, hvor stor en Almenaand, hvor dristigt et Fremsyn vilde det ikke have baaret Vidne om! Og hvor sikkert vilde ikke *disse* Egenskaber have præget Bondens Deltagelse i *den* politiske Udvikling, der fulgte efter, medens nu Friheden var bleven *skænket* fra oven til nedtrykte, forærgrede, sneversynte Mænd.

Den *Magt* var dog vist en ganske særegen Livets Saft! —

IV

Blandt min Bedstefaders Bøger hjemme var de stadigt genkommende Emner Frederik den Stores Prøjsen, Revolutionen og Napoleon. I min Faders Bibliothek var der kommet til — foruden den tyske Romantik og den danske nationale Bevægelse — Frihedskrigen i Tyskland (med Theodor Kørner) og de revolutionære Kampe omkring Midten af Aarhundredet. Nu levede jeg blandt Mennesker, der selv havde været med til at hente Tysklands Enhed hjem fra Slagmarkerne i Frankrig.

Overalt hvor jeg saa hen: *Blod, Jern, Magt!*

Men aldrig syntes Blodet mig at have sprudlet stærkere, ingen Sinde Magten at have maattet tage haardere fat, end for at faa de Idéer gennemførte,

hvorpaa nu til Dags vor hele vestlige Kultur levede, den *franske Revolutions.*

Forberedte og udformede var Idéerne bleven gennem Forskeres, Tænkeres, Digteres Arbejde; men Revolutionens blodige Haand havde ført dem ud i Livet; Republikens folkelige Opbud, der i sig bar Spiren til den almindelige Værnepligt, havde forsvaret dem med Vaaben mod Legitimiteten; Napoleons Hære havde propaganderet dem i Europa. De var for en Tid bleven trængte tilbage og delvis overvundne men genoptoges og udvidedes gennem nye blodige Revolutioner omkring Aarhundredets Midte. I Sandhed Menneske*rettighederne* var kun erhvervede igennem *Magten.*

Og var det ikke ørkesløs Tale at spørge, om de *muligvis* kunde have været erhvervede ad den fredelige Erkendelses og Overtalelses Vej? Tydede *nogetsomhelst* indenfor Menneskehedens tusindaarige Historie eller i Kraft af Menneskets vel studerede Natur herpaa? Havde selv den *allerlaveste* Menneskerettighed, Menneskets Ret til ikke at blive besiddet af et andet Menneske som et Stykke Kvæg, kunnet gennemføres undtagen gennem blodig Krig dér, *hvor det indenfor et af vore moderne „frie" Samfund spillede en væsentlig økonomisk Rolle,* at denne elementære Ret blev krænket? Havde man ikke saa sent, som dengang vi Danske førte vor sidste Krig, maattet kæmpe i det paa selve „Meneskerettighederne" grundlagte Nordamerika for Ophævelsen af *Slaveriet* i en frygtelig Krig,

der sikkert nok havde mange andre Formaal, men dog ogsaa indeholdt dette?

Socialdemokratiets store Theoretiker *Karl Marx* havde sagt, at „*Magten* har altid været *Fødselshjælper* for den gamle Tid, der gik svanger med en ny".

Ramte ikke disse Ord netop lige i Prikken?

Og førte det af Marx valgte Billede ikke lige ind i Tilværelsens Inderste?

Det nye Menneske kommer kun til Verden igennem Blod og Smerte.

Selve Fornyelsen af Livet er kun mulig for det Køb.

Guy de Maupassant har engang sagt om den anden Akt i Menneskets Tilblivelseshistorie, at han havde kunnet tænke sig den arrangeret af „le bon dieu" „un peu plus ésthetique".

Det bliver nu bare engang ikke anderledes.

Ogsaa Fødslen er overmaade lidet æstetisk og maa virke afskrækkende paa sensible Naturer.

Ikke sjældent hører man da ogsaa om Pigebørn, hvem Mødrene har maattet indvie i Sagens naturlige Sammenhæng, og som ikke har behøvet at være særlig ætherisk anlagte for at føle sig frastødte, gjort ækle, ja endogsaa være blevne helt *fortvivlede* derover, saa at de syntes, de kunde slet ikke leve Livet videre paa de Vilkaar.

Men de levede dog og blev lykkelige Hustruer og Mødre.

V

Siden mine første Ophold i Tyskland har jeg rejst *over den hele Verden,* saa at sige altid for længere Tid ad Gangen og med Studieformaal indenfor de forskellige Nationer. Men til intet Land vendte jeg hyppigere og mere indtrængende tilbage end til *Tyskland.* Det var og blev mig den af de store Kulturnationer, der laa os Danske nærmest, sprogligt, historisk og — ikke mindst — geografisk-strategisk. For enhver, der tænkte over sit Fædrelands Fremtid, syntes Kendskabet just til dette Folk mig at være det første fornødne.

Og hvor forfærdende overfladisk var ikke dette Kendskab hos de Danske, ikke blot indenfor Lystrejsendes, Badegæsters og hastige Journalisters store Skare, men ogsaa blandt de Aandens Arbejdere, som for Studiers Skyld levede noget længere dernede. Det skortede altfor ofte disse Mennesker ikke blot paa alsidige Forbindelser, men ogsaa paa aandelig Smidighed overfor den fremmede Nations sociale Forhold; bevidst eller ubevidst sad der dem i Blodet den ældre Generations umiddelbare Fjendehad til Sejrherrerne fra 64, hele Nationens selvfølgelige Modvilje mod den prøjsiske Administration af Nordslesvig og manges vel romantiske Kærlighed til det „Goethes Tyskland“, som var svundet og aldrig mere kan vende tilbage. Der manglede overhovedet den store Mængde af mine Landsmænd baade Viljen og Evnen til *forudsæt-*

3

ningsløst at fordybe sig i *moderne* tysk Aand og deraf tage Lære paa godt og ondt; Forretningsfolk, Teknikere, Arbejdere naaede forholdsvis længst i saa Henseende.

Menneskene i Bismarcks Tyskland slog mig allerede i de unge Aar som ualmindelig realistiske og anlagte paa *Handling*. Al den *Stemning* og *Betragtning*, som vi unge Danske satte saa højt, var dem kun anden Rangs Værdier. Vi maatte finde, at de stod tilbage for os i kunstnerisk Finfølelse; vi forbavsedes ofte over Afstanden, der paa mange Punkter skilte dem fra Fortidens Tyskland, som *vi* kendte det gennem al den Kunst og Litteratur, der havde givet vort danske Aandsliv Impulser paa snart sagt hvert et Omraade.

Men Bismarck-Tyskernes handlingsstærke Realisme var dog af anden Art end den rent forretningsmæssige, der slaar en hos Amerikaneren i sin Almindelighed. Uagtet Tyskerne blev Forretningsmænd og første Klasses Forretningsmænd, var Forretning dem gennemgaaende intet „Selbstzweck“, ingen Kunst for Kunstens Skyld.

Det *ejendommelige*, jeg i det store hele stødte paa blandt alle Lag i Tyskland var en overordentlig stærk og praktisk Udvikling af det, jeg havde lært at kende som en stille brændende Flamme indenfor *min* af Krig og militær Opdragelse prægede danske Slægt.

Almindelig Værnepligt holdt Befolkningen fast med et moralsk Jerngreb, som man hjemme i Dan-

mark ikke havde nogen Anelse om. Her stod man overfor et virkeligt *Krigerfolk.* Og den, der levede med aabne Øjne og Øren i dette Krigerfolk maatte nødvendigvis faa sin Forstaaelse af Krigens Væsen overordentligt skærpet og uddybet.

Fra mine yngre Aar og et stort Berliner Fremmed-Pensionat, hvis Beboere hørte hjemme i alle Verdens Lande, mindes jeg en ung engelsk Lærd og Gentleman, der modsætningsvis belyste det hele tyske Syn paa Krig og Krigere fortræffeligt.

Den høje, sunde og paa sin Succes i Verden ganske sikre John Bull saa ikke Spor af sentimentalt paa Krig. Hvis nogen havde sagt, at hans Fædreland i ringere Grad end Tyskland skyldte Krig sin Storhed, vilde han have let højt. Han vidste alt for god Besked med Englændernes blodige indbyrdes Kampe og deres rasende Krige udad til lige op til den nyeste Tid, han betragtede det som selvfølgeligt, at *Irlænderne* havde maattet undertvinges med Jernhaand, at *Spanien, Holland, Frankrig* havde maattet overvindes paa det frygteligste, for at det britiske Imperium kunde komme til at rule the sea og holde 300 Millioner Asiater i Afhængighed af de 40 Millioner Englændere hjemme. Om *noget* Land havde haft en — glimrende — Krigshistorie, maatte det da være England. Om *nogen* Stat den Dag i Dag var *Krigsmagt,* var det da hans Fædreland, der med sine militære Anlæg spredte over hele Verden som Støttepunkter for en uoverskueligt mægtig Flaade kunde brænde, sænke og ødelægge hvad

3*

og naar det skulde være. Men Krigsvæsenet var Englænderne et Sværd til Værn, Gevinst og Ære, som førtes af *sagkyndige* Hænder i Kraft af en forstandig *Arbejdsdeling*. En Gentleman var lige saa lidt Soldat, som han var sin egen Gartner eller Kusk eller Bankier. Alt Militær, der svømmede paa Vand eller havde Landjord under Fødderne, betød Driftsomkostninger i Forretningen det brittiske Imperium, Forsikringspræmier mod Ulykke for Storbritaniens Folk og Kultur, Split i Flaget, Fjer i Hatten. Den engelske Borger maatte bære alle Udgifterne derved, men det manglede bare, han skulde *tvinges* til at bære Uniformen og Geværet ogsaa.

Tyskerne kunde skændes med denne Englænder indtil han ligefrem *stampede* af Latter. Dem var Tvang ingen Voldsmand i Frihedens Paradis, men en velvillig Døraabner ind til det ethiskes Tempel. Den militære Uniform blev dem saa lidt en simpel Arbejdsdragt, at den tværtimod var dem der *Ehrenrock* til Søgns og i Fest. Thi Menneskets Ære bestod ikke blot i under fri Tænknings Himmel gennem Selvbeherskelse og Arbejde at udvikle sine personlige Evner i Henseende til Intelligens og Karakter, den krævede ogsaa, at han stillede disse Evner og Egenskaber, ja hele sin *Person* i Tjeneste for det større, Fædrelandet, Nationen, Staten — det, som omfattede alle, *hvoraf hver enkelt var bleven til* med sine Forudsætninger og Anlæg, for hvis Værn og Udvikling han *som Følge deraf* var pligtig til at sætte alting ind.

Saa kort efter 66 og 70 var der ingen Tysker, som ikke mindedes Bismarcks Lære, da han i Anledning af den nu opnaaede tyske nationale Enhed udtalte: Det er ikke gennem Bøger, Taler og Parlamentbeslutninger, at *de store historiske Resultater opnaas;* men det er med *Jern og Blod.*

Ud fra denne rent realistiske Tankegang lagde Firsernes og Halvfemsernes Tysker Pen og Bog og Høvl og alt andet fredeligt Værktøj til Side for at haandtere Gevær, Kanon og Landse, og det blev hans største *Ære,* netop fordi det ofte var ham saa stort et *Offer.*

Indtil et godt Stykke op i Aarene var den tyske Mand kun Soldaten paa Orlov, der, hvad Øjeblik det skulde være, kunde faa en Ordre om at møde ved sin Fane. Tyskerne levede altid i en Krig, der kunde komme det næste Øjeblik. Deres Fred var netop den latente Krig. De paa os banalt virkende: „Immer bereit für des Reiches Herrlichkeit“ var Sandhed. Naar Tyskernes næste Krig kom, vilde den kun virke som Udslaget af et aldrig hvilende Beredskab (som det jo ogsaa skete i 1914). Krigen var i Sandhed, som *Clausewitz* havde sagt „en Fortsættelse af Politiken med andre Midler“. En lige saa bestandig *Fortsættelse* som *Forberedelse.*

Som jeg andet Steds har udtalt det („Set og Tænkt under den store Krig“ I—II Kbhvn. 1915) havde den gamle prøjsiske Militarisme, i Vekselvirkning med dybe Bevægelser indenfor tysk Aandsliv, gennem den almindelige Værnepligt ud-

viklet sig til at blive „en *national Arbejdsmethode, et borgerligt Livssyn,* en *Timelighedens Statsreligion,* der, bevidst eller ubevidst har naaet at gennemtrænge hele det tyske Folk“.

Psykologen kunde allerede for mange Aar tilbage *føle det,* som først den nuværende Krig fuldgyldigt *beviser,* at den tyske Militarisme var bleven *effektiv helt ned i Folkets Bund.* Saa kunde der mellem militært og civilt paa Overfladen være nok saa mange Rivninger, der i offentlig Mening — særlig *udenfor* Tyskland — selvfølgelig blev pisket op til helt utrolig Højde som alt Skum paa Bølger!

Hos Høj og Lav, Boglærd og Ulærd var i Virkeligheden den nationale Militarismes Indhold: *Organisationen* med dens Evne til at *lyde og byde* og — *ikke mindre — Initiativet* med dets Vilje til at tage et *personligt Ansvar,* slaaet igennem og bleven til moralsk Vækst indenfor hver enkelts Livsgerning og Dannelse, hvor forskellige de end kunde være og med hvor mange *andre* aandelige Værdier de end regnede.

Militarismen var en virkelig *Fælleskole* for alle den nationale Stats Borgere, for Videnskabsmanden, Industrimanden, Arbejderen, som fra *den* hjembragte bærende *moralske* Regler for Liv og Gerning.

Den Interesse, hvormed *mit* Samfundslags civile Tyskere af de forskelligste liberale Professioner blev ved at følge Hæren og dens Udvikling, ogsaa efter at de var færdige med aktiv Militærtjeneste

og Genindkaldelser, havde netop noget i sig af Interessen for ens gamle *Skole*, hvor man havde lært noget, der varede for Livet, uanset om man — til Tider eller muligvis hele Tiden — havde fundet Skolen drøj og haard og kunnet skælde bravt ud paa den.

Og det er intet Tilfælde, at det er en *socialdemokratisk* Skribent — *Michael Beer* — der, nu for en halv Snes Aar siden, i selve sin Centralorganisations Organ „Die neue Zeit" kunde skrive med Henblik paa den russisk-japanske Krig, at Krig i det hele taget er „den *højeste Prøve* paa de krigsførende Nationers eller Klassers *Livskraft, Organisationsevne,* ja *aandelige Egenskaber overhovedet;* de Evner, som lægger sig for Dagen ved en saadan Lejlighed, tør betragtes som en ufejlbar Maalestok, om de krigsførende Lande duer til noget eller ikke. Og hvilke *andre Omraader* Sejrherren eller de overvundne kaster sig over, de *samme Egenskaber* vil vise sig ogsaa dér".

Bedre end denne Socialdemokrat kan man ikke udtrykke Forholdet mellem Krig og Fred, *Sammenhængen* mellem militær Uddannelse og civil Dannelse, enhver Krigs indre Karakter af simpel *Fortsættelse* af tidligere fredelige Tilstande og *Forudsætning* for senere. Hans Ord er kun en populærere Omskrivning af Clausewitz' knappe, klassiske Sætning. Den prøjsiske General fra det 19de Aarhundredes første Decennier og den socialdemokratiske Publicist fra snart et Aarhundrede længere fremme mødes i samme Aand.

VI

Tyskerne i Slutningen af forrige Aarhundrede følte, at der er en *organisk Forbindelse mellem Krig og Fred,* som man føler, at Aandedrættet bestaar af Indaanding og Udaanding. Netop lige saa uvilkaarligt. Man handlede *faktisk* bestandig derefter, om end man ogsaa her kunde lade Munden løbe i Deklamationer *mod* Krig og tage Del i baade Fredsbevægelse og andre Overvejelser af, hvorledes Krig paa Jorden kunde gøres umulig.

Blandt alle europæiske Lande fandtes sikkert nok i Tyskland de færreste Tilhængere af den kendte populære Opfattelse, at Krig er et *Delirium,* der til Tider griber Menneskene og lader dem, imod al Fornuft, slaa om sig og ødelægge, indtil de omsider udmattede falder til Ro og da maa slæbe Aar paa Aar for blot nogenlunde at gøre den Skade god igen, de har stillet an.

Militær, Liberalist, Socialdemokrat forstod klart eller *følte* dunkelt, at Krig og Fred er Tilværelsens Dag og Nat, Sommer og Vinter, det venstre og det højre Ben i Historiens Fremadskriden.

Den fuldt gennemførte Militærtjeneste havde givet dem alle et umiddelbart Indtryk af, at Krig først og sidst er *ORGANISATION,* i *Forberedelse* og *Udførelse.*

At Krig *navnlig ikke* i første Række er Drabene, Gruen, Ødelæggelserne.

At Ulykken og Tilintetgørelsen, hvorpaa umid-

delbar Følelse og overfladisk Betragtning stirrer sig saa ganske blind, kun er Krigens sørgelige *Følgevirkninger*.

Spørgsmaalet bliver, kulturelt set, dette, om *hvad der vindes gennem Krig,* opvejer hvad der lægges øde — eller allerdybest, *om Krig overhovedet kan undgaas,* som Menneskets Natur nu engang i Løbet af Titusinde Aar har vist sig at være med sine smaalige og ophøjede Egenskaber.

Til Bedømmelse af hvad der *ikke* — til Trods for de talrigste Anstrengelser — var bleven vundet under *Freden,* men hvad *Krig* derimod havde ført igennem, ejede Tyskerne et stort Materiale, der naaede lige op til Dagen.

I Løbet af det nittende Aarhundrede havde de paa vidunderligt mangfoldig Maade taget Del i de udvortes og indvortes Krige, der havde bragt den store Nyorientering i *al* vestlig Kultur, og de friede med Blod og Jern deres Fædreland ud af det „Goetheske Tyskland"s kraftspildende Smaastatsvæsen og spidsborgerlige Provinsialisme, som ganske manglede det, Englænderen Professor *J. A. Cramb* lige før Verdenskrigen tilkendte England og det moderne Tyskland: „the genius for empire, that power in a race which, like genius in the artist, must express itself or destroy its possessor".

Tyskerne var klare over, hvor meget disse Resultater havde kostet. De behøvede ikke at tænke længere tilbage end til de Tusinder af Døde og Lemlæstede, som Krigen 1870—71 havde bragt dem,

for at vide hvad Krigens frygtelige Følgevirkninger betød.

Men hvad havde disse Lidelser at sige, hvad vilde selv højst betydelige materielle og kulturelle Tab have haft at sige overfor en saadan Krigs Resultat? *Ryggen* var bleven ranket paa den hele Nation. *Maal* var sat for dens Trang til Erkendelse og til *Handling* saa dristige, at de i mangen Retning daarligt havde kunnet *drømmes* indenfor Tysklands kontinentale Agrarlande før 1870. *Økonomisk Driftskapital,* der hidtil havde været savnet, var bleven erhvervet: altsammen *gennem Krigen.*

Paa hvor overlegent et Niveau for Plan og Arbejde følte Tyskerne sig ikke løftede op af denne Krig mod Frankrig! Hvad mente de ikke, at de selv og hele Verden burde vente af dem nu? Og om end alt menneskeligt Arbejde var mangelfuldt, om end de maatte erkende, at ogsaa *deres* Vej fremad gik over mangen Skuffelse og heller ikke førte *alle* Vegne hen, saa de dog med Stolthed paa deres nye og *for hele Verden betydningsfulde* Fremskridt indenfor *Videnskab* og *Teknik, Industri* og *Handel,* i Bevidsthed om, at denne Fremgang stod i Gæld til Valpladserne fra 1870, og at dens videre Vækst hang nøje sammen med Folkets Vilje og Evne til at værne og fremme denne Udvikling gennem organiseret krigersk Magt, uden Hensyn til den Jammer og Død, det maatte kræve.

Krigens bloddryppende Ansigt skræmmede ikke Nutidens Tyskere tilbage fra at se det mægtige Ar-

bejde i Kulturens Tjeneste, som Krig havde udført lige for deres Øjne — og tilbage i Tiden, saa langt skimtes kunde. „Krigen mod Krigen“ kunde aldrig rigtigt faa Tag i tysk Befolkning.

Pacifisternes Erklæren Krigen i Civilisationens Ban maatte jo dog ogsaa ved nærmere Eftersyn forekomme lidt besynderlig.

Idéen blev med Iver propaganderet *indenfor en mindre Del af Menneskeheden,* den europæiske hvide Race, der i de sidste Aarhundreder med sine Kolonister i andre Verdensdele er gaaet sin *blodige* „Sejrsgang“ paa de øvrige Menneskeracers Bekostning. Det var lykkedes disse hvide Mænd — særligt de *romanske* og *angelsachsiske* Bestanddele iblandt dem — *under stærk Vaabenkonkurrence indbyrdes* at faa delvis udryddet eller bragt i Afhængighedsforhold de anderledes Farvede. Nu fandt man, at Krigens Rolle passende kunde være udspillet, og Udbytningen fremtidig foregaa udelukkende ad fredelig Vej, saaledes at de hvide Udbyttere slog sig sammen og kun viste den pansrede Næve, hvor det blev nødvendigt overfor de endnu ikke undertvungne Kulørte; dermed vilde ogsaa følge den Behagelighed, at Næverne ikke behøvede at være saa stærkt og kostbart pansrede som tidligere. Man skulde enes om *„Interessesfærer“* overfor de afmægtige Fremmede og afgøre indbyrdes Stridigheder gennem *Voldgift.*

Vanskelighederne laa blot i, at der ved Udbytningen af den øvrige Verden faldt saa ulige Chan-

cer i Skødet paa de forskellige Parter blandt Udbytterne; navnlig dér havde Angelsachserne og det seneste Stormagtsfolk blandt Romanerne saa ubetingede Fordele fremfor de opadstræbende Germaner.

Det kan ikke forbavse, at det blev indenfor det stærke germanske Hovedfolk, at „Fredstanken" mødte sin bitreste Kritik, til Trods for, at den blev fremsat under de fantasifuldeste Omskrivninger, med Paaberaabelse af de højeste ideelle Motiver og applavderedes meget larmende.

Og i forbigaaende bemærket er det vel nok det verdenshistorisk dybsindigste Træk i den nuværende Kæmpekrig, at den ene Gruppe indenfor de Hvide i deres indbyrdes Kamp har maattet alliere sig med selve de Kulørte, særlig med det asiatiske Krigerfolk, som første Gang i moderne Tid overvandt Hvide. I Japanernes Hjerte staar „Asien for Asiaterne" indskrevet som den Devise, under hvilken Hundreder paa Hundreder Millioner engang vil komme til at følge dem i Kamp. *Østens* Folk skal nok sørge for, at Krigsgudens Tempel ikke lukkes, saa langt menneskelig Tanke overhovedet tør vove at spejde frem i Tiden.

„Fredsvennerne" taler bestandig om „Menneskeheden" og „Mennesket", som om der gaves noget virkeligt abstrakt *Menneske*. Det maatte da være tvekønnet.

Vi andre ser her i Verden kun Mennesk*er*, Mænd og Kvinder i bestandig Kamp og Samarbejde, og

konkurrerende eller samarbejdende Folkeslag, der lever under til hver given Tid forskellig Udvikling, afhængige af forskelligartede geografiske og historiske Betingelser.

Hvad taler psykologisk og historisk for, at disse uensartede Folk af Mennesker, Hvide, Gule, Brune nogensinde vil komme til at være uden Krigen som en Skole for deres Stræben mod at erhverve de rigeste Udviklingsmuligheder og tilfredsstille deres Herskertrang?

VII

Fredens Ansigt er lige saa roligt og smilende som Krigens er vildt og barskt.

Men den opmærksomme Iagttager lader sig ikke skuffe.

Der er i Virkeligheden ingen *Væsensforskel* mellem Fred og Krig.

Freden *skaber* som Krigen, og Freden *ødelægger* som Krigen, kun *Maaderne* er forskellige.

Blandt *Krigens* mange materielle Ødelæggelser er der nogle, som altid falder særligt i Øjnene og vækker oprigtig Harme. Det er Beskadigelsen eller Tilintetgørelsen af uerstattelige kunstneriske Værdier. Under den nuværende Krig er det navnlig store arkitektoniske Skattes Undergang, man har fæstet sig ved. Skaanselsløst er de krigsførende Magter faret frem mod selv den skønneste Kunst, der paa en eller anden Vis kom til at staa deres Kanoner i Vejen.

De har ikke gjort det for at ødelægge Kunst, men for under Kampen at *arbejde sig frem imod det Maal,* som de hver paa sin Vis finder — og *maa* finde — saa stort, at alt andet har at vige derfor.

Naar Asquith vil „knuse den tyske Militarisme" staar det for ham og mange Millioner Mennesker i og udenfor England som noget for „Menneskeheden" saa fortjenstfuldt, at man ikke vil tage i Betænkning at nedskyde alt hvad der endnu er tilbage af gammel Kunst i Nordfrankrig og Belgien for at faa drevet Tyskerne ud og derigennem rykke det ophøjede Maal et væsentligt Skridt nærmere. Og Tyskerne maa lige saa selvfølgeligt finde, at *deres* Sejr vil medføre saa uendelig megen *levende* Kulturmulighed til Erstatning og atter Erstatning for de historiske og kunstneriske Værdier, der faldt som Offer i Kampen.

Og hvorledes ræsonnerer *Freden?* Sparer *den* Fortidens ærværdige og kunstnerisk værdifulde Skatte, hvor det gælder at naa frem ad nye Veje, ofte kun i Kraft af forbigaaende Luner.

En stor Kunstner og Franskmand, Billedhuggeren *Auguste Rodin* udgav i Foraaret 1914 et Værk („Les cathédrales de France") om Fredens Behandling af just de gamle franske Domkirker, som Krigen er gaaet saa haardt frem imod, og han siger dér om *Fredens* Franskmænd, at de „sønderslaar og ødelægger dem af Had, Dumhed, Indskrænkethed, eller de skænder dem under Paaskud af, at de vil restaurere dem". „Hvorfor kan vor Tids slette

Smag," fortsætter han, „ikke nøjes med at frembringe noget hæsligt? Hvorfor krænker den tilmed Fortiden og stjæler os den Lykke, som Kathedralerne havde skænket os for evigt." Og med flammende Vrede udraaber han under selve Krigen, i November 1914: „Hvorfor slynger Verden sin Banstraale mod Tyskerne, fordi de hilser Fortidens geniale Bygningskunst med deres Granaters grove Sprog? Verden maa dog vel vide, at det nittende Aarhundredes smaaborgerlige, trivielle Aand forlængst har ramt Kunsten til Døden. Intet, slet intet blev skaanet. *I Brüssel* har den unge Kong Albert, for ret at vise sig som moderne Menneske og fremmed for al Kærlighed til det gamle ladet højst ærværdige Bydele fra det syttende Aarhundrede rive ned! Og der er sket det afskyeligste *længe før Krigen*, i *Paris*, men ogsaa i *Venedig*, i *Florens*, i *Genua*."

Her i Danmark har netop under Krigen en dansk Arkitekt — *Carl Brummer* — skildret den krigsfjendtlige *Fredsvandalisme* just i dens Glansperiode, Halvtredserne i forrige Aarhundrede, da „Sansen for Skønhed syntes som med et Slag at være udslukt over hele den civiliserede Verden. Hvor mærkværdigt er det ikke at se Aarhundred gammel Kultur og Tradition pludselig *raseres* som af en Stormvind over den hele Jord".

I vort eget lille „Stor-København" kan vi under en 5 Minutters Spadseretur paa det „Strøg", der er selve Byens Midtpunkt, blive stillet Ansigt til An-

sigt med Fredens brutale Ødelæggelse af arkitektonisk Kunst.

Paa Østergade lige før Højbroplads laa en af vore faa, skønne Renæssancegaarde, ved Siden deraf en moderne Forretningsmands Magasin. Forretningen krævede Udvidelse, og den fandt simpelthen Sted over Ruinerne af den kunstnerisk betydelige Gaard, der jævnedes med Jorden, lige saa fuldkomment, som om den var bleven skudt ned af en Fjendes Brandgranater. Over for Helligaandskirken, paa Hjørnet af Hyskenstræde, havde *Harsdorff* i Slutningen af det 18. Aarhundrede bygget en af sine fineste Privatbygninger; Nutiden forlangte en mere rentabel Udnyttelse af Grunden, og Kunstnerens Arbejde maatte vige Pladsen for et fuldkommen aandløst Stykke Bygningsværk. Og saa Gammeltorv, der i Empirens Tid af *C. F. Hansen* var reguleret omkring hans Raadhus som det kunstneriske Midtpunkt! Hvorledes har Forretningskrav og nutidige Bygmesteres Stilløshed huseret dér! Den tidligere fint harmoniske Plads virker nu nærmest som et arkitektonisk Rædselskabinet.

Over hele Verden og til alle Tider har den *fredelige* Udvikling banet Vejen til *sine* Maal med *lige saa stor Hensynsløshed som Krigen,* ofte endog med *endnu mere gennemført Ødelæggelse* af Fortidens Kunst og Forhold i det hele. Der er dog *noget,* Krigen sparer; den naar som Regel ikke alle Steder hen. Men nye Driftsformer, Arbejdsmetho-

der, sociale Opfattelser breder sig som Aarstiderne ud over Landene og de „raserer“ netop det gamle. I *alle* moderne Byer er skønne gamle Bygninger bleven skamskændte gennem „Modernisering“ eller totalt nedrevne; *overalt* skød Forretningskaserner i Vejret og rent ud *kvalte* Kirker eller andre Aandens Templer, der var beregnede paa at ligge frit og stille; i *hvert et Hjem* har visse Perioders Aviser, Billeder, Møbler skabt Forsimpling og den mest ødelæggende Foragt for tidligere Tiders kunstneriske Værdier.

Og hvorledes staar det til med Fredens Ødelæggelse af *Mennesker?* Har den her noget at lade Krigen høre?

Lad os tage som Eksempel den moderne Industris Udvikling, en af de største Fredens Bevægelser, der nogen Sinde har fundet Sted, som ligger vor Tid ganske nær, ja endnu ikke er bleven fuldbyrdet helt ud.

Med hvor uhyre *Lidelser* for Mennesker, under hvilke *Drab* af Mennesker i Ordets bogstavelige Forstand, paa Bekostning af hvilken Sum af *moralske* Værdier, er denne *fredelige* Kulturbevægelse ikke brudt igennem!

Man maa sikkert sige, at den store Befolknings materielle Kaar og *til Dels* derigennem dens moralske Standard, er bleven hævet betydeligt gennem Industrialismen, fra den „industrielle Revolution“ i England mod Slutningen af det attende Aarhundrede at regne og op til Nutiden, Nationaløkonomen kan

have Ret, naar han — som en af vore danske — peger paa „stigende Forbrug af talrige Velstandsartikler, aftagende Dødelighed, tiltagende Legemshøjde, færre Selvmord.“

Men under hvor frygtelige „fredelige“ Krige er ikke denne Fremgang gaaet for sig, hvilke Myriader af fysisk Døde og moralsk Aflivede har ikke dækket Fredens Valpladser, inden man er naaet saa vidt. Ingen, absolut ingen, Krig kan nævne Tal, der kommer op paa Højde hermed, thi Fredens Krig tæller de største Hære af Mænd, Kvinder og Børn, og den føres hver en Dag, hver en Time, hvert Minut i Aar paa Aar.

Læs blot de typiske Skildringer af Forholdene i England under den første Menneskealder fra omkring 1770, da *Watts* Dampmaskine og *Arkwrights* Spindemaskine indledede Udviklingen af vor moderne Storindustri. Kapitalen, der skulde udnytte de nye Opfindelser, maatte føle sig hindret ved de bestaaende Loves Regulering af Forholdet mellem Faget og Mesteren, Mesteren og Arbejderen. Den blotte og bare Kapitalist, der ikke havde andet end sine Penge og sin Forretningssans, maatte kunne blive Mester uden at udstaa nogen Læretid, i hvilken han var bleven teknisk og moralsk knyttet til Faget. Han vilde jo kun lave *Penge* ikke *Varer*. Hvad *skulde* han da være *Fagmand* for i Ordets gammeldags, halvt kunstneriske Forstand?

Og i sin Laven Penge maatte han heller ikke besværes ved Fastholdelsen af det gamle Forhold

mellem Antallet af Lærlinge og af udlærte Arbejdere, han kunde ønske at lade sin Pengemølle gaa væsentligt med Lærlinge, som var dygtige nok til den nye Art af Drift; først derigennem fik han tilstrækkeligt billig Arbejdskraft, som han kunde afskedige efter Læretidens Udløb — for derpaa at udnytte nye Aargange Mindreaarige. Produktionen af Maskinvarer kunde og maatte være beregnet, ikke paa et lille lokalt Bestillingsmarked, men paa vidtstrakte fjerne Afsætningspladser, hvis Chancer let forbigaaende kunde glippe. Derfor var Mesteren ikke i Stand til at give Arbejderen det tidligere lange Engagement med rundelig Opsigelse, han maatte pludseligt kunne indskrænke sin Arbejdskraft eller udvide den, snart sætte Lønnen ned, snart drage store Skarer Arbejdere til sig gennem høj Løn. Den i de gamle Love fastsatte maadeholdne Arbejdstid var ogsaa en Hindring for Kapitalisten, der med de stadig nye Opfindelser, der gjordes, maatte stræbe efter at faa den i Maskinerne anbragte Kapital hurtigst muligt amortiseret gennem den længst mulige daglige Arbejdstid.

For det overvældende Flertal indenfor en Menneskealders Arbejdere var Storindustriens Opkomst og de gamle Næringsloves Undergang den frygteligste Ulykke. Det stadige Arbejde forsvandt med Kontrakterne paa lang Tid, enhver Stilstand i Forretningerne havde Arbejdsløshed til Følge, Arbejdslønnen svingede uroligt frem og tilbage, Arbejdsti-

4*

den forøgedes, der anvendtes i stedse stigende Grad umoden Arbejdskraft i Stedet for virkelig udviklet og uddannet. I Følge *Ludv. Bramsen* „Englands og Tysklands Lovgivning for Arbejdere osv." arbejdede Kvinder og Børn daglig 16 til 17 Timer, selv i Bjærgværker, og der fandtes Arbejdsgivere med 2 — siger og skriver to — udlærte Arbejdere, som beskæftigede henved 100 Lærlinge. Tusinder af udlærte Arbejdere strejfede Landet rundt uden Arbejde. Den arbejdende Befolknings Liv var bleven vanskeligere, Lønnen lavere, Slidet haardere, Menneskenes store Mængde sank ned i dybere Afhængighed end tidligere. Storindustrien blev for den enkelte Arbejders Velvære, aandelige Udvikling og Moral en saadan Ulykke, at *Robert Peel* den ældre (der selv var Fabrikant) kunde udraabe: „Saaledes er hint store Udslag af britisk Opfindelsesaand, hvorved Maskinerne i vore Fabriker har naaet en saadan Fuldendthed, blevet til den bitreste Forbandelse for Nationen i Stedet for til Velsignelse."

Her kan man tale om ødelæggende Krig, om en *Fredens Trediveaars- Halvtreds-* ja *Hundredaars-*Krig. Her er blomstrende unge Mænd i Hundredtusindvis lagt for tidligt i Graven, her har Oldinge og uskyldige Børn maattet gøre dem Følge, her er Kvinder bleven skændede gennem uundgaaeligt at hjemfalde lagvis til Prostitutionen. Her kan man tale om *fredelige Menneskeofringer* paa det materielle — og dermed i det lange Løb ogsaa aandelige

— Fremskridts Alter, overfor hvilke Krigens Hekatomber ganske blegner.

Og fuldkommen lignende Tilstande vil man træffe overalt i Økonomiens Historie. Paa Grund af det stigende Uldforbrug i Verden havde England — for at blive ved dette Land — *inden* den industrielle Revolution, i det 15.—16. Aarhundrede gennemgaaet en økonomisk Omvæltning indenfor Datidens ledende Næringsvej, *Agerbruget*. Farmene blev slaaet sammen til større Driftsenheder, og Jord, der tidligere havde været under Ploug, udlagdes til Græsgange for Faareflokke; hvor tidligere flere hundrede Mennesker havde kunnet finde deres Ophold, levede nu kun nogle faa Hyrder. Farmerne, der havde maattet gaa fra deres Gaarde, blev simpelthen hjemløse Landstrygere, „valliant beggars", der strejfede rundt paa Landet fra den ene Dags tilfældige Beskæftigelse til den anden, indtil deres sørgelige Rester efterhaanden opsugedes af Byernes Proletariat. Det er herom, at *Thomas Morus* i sin „Utopia" skriver, at i England er, „efter hvad jeg hører, Faarene, der plejede at være saa milde og tamme og spiste saa lidt, nu bleven saa graadige og vilde, at de sluger og æder op selve Menneskene. De tilintetgør, ødelægger og fortærer hele Marker, Huse og Byer."

Henrik den Ottendes Kansler var Mand for at se igennem en Overflade ned til Sagens Bund.

Han forstod, at de uskyldigste Faar kan være

lige saa ulykkebringende som Krigens Soldater og Vaaben.

Det samme gælder de sindrigste Maskiner eller snildeste økonomiske Sammenslutninger som de store *Truster* i vore Dage.

Lige saa vel som det altsammen *kan* være i lige Grad *lykkeskabende.*

Krigen er kulturfremmende først og sidst ved, at den *organiserer.* Heri ligger vel nok den største Kulturmission, Krigen fra de ældste Tider har haft og har den Dag i Dag. Uden Organisation *før* Krigen og *under* Krigen, *ved* Fronten og *bag* Fronten, indenfor *Hærene* som indenfor den *Befolkning,* der er Hærenes Udspring, gives der ingen Krig, men kun usystematisk Anvendelse af Magt, det, man med Rette kan kalde for den *raa* Magt i Modsætning til Krigen, der netop er Magten i raffineret Organisation.

Krigens Kulturvirkninger ses aldrig fuldt og klart før længere Tid efter, hvad jo da for Resten gælder alle kulturelle Bevægelser af hvad Art tænkes kan

Men den Krig, vi nu for Tiden oplever, *har* allerede under sit Forløb vist sin mægtige Kulturbetydning.

Et Land som Storbritannien er igennem Krigen utvivlsomt allerede bragt en lille Menneskealder fremad i Kultur. Dets hovmodige Uvidenhed og Ugidelighed har faaet et Banesaar, som Dragen af Sct. Georgs Lanse; Krigen *tvang* Englænderne til

det, som Freden — paa Trods af talløse Advarsler og Formaninger til Dels fra Landets bedste Mænd — aldrig havde bragt færdig, at samle Befolkningen omkring en Organisation af Landets Industri, Handel og Forsvar paa en Maade, der vil faa den mest dybtgaaende Betydning efter Krigen og kunne indbringe England Milliard paa Milliard af *økonomisk og aandelig* Kapital. En *britisk Renæssance* ikke mindst i indre Forstand *er* opstaaet af Krigen og vil udfolde sig videre bagefter, om saa ogsaa England militært og politisk lider nok saa mange Skuffelser. Erhvervsmæssigt og aandeligt fremgik et nyt England af Krigens dyre Skole. Hvor meget der materielt set er slaaet i Stykker, hvor mange Mennesker, der er gaaet med i Løbet, maa ses i Forhold til denne nye *Aand,* som Krigen har skabt og som vil bringe de Mennesker, der dog rigeligt er bleven tilbage og vil blive til flere, Muligheder for den mangfoldigste Erstatning og Forøgelse af Englands materielle og aandelige Skatte.

Og paa lignende Maade, om end i anden Grad, har Krigen virket indenfor Centralmagterne.

Den nuværende Krig har ogsaa bekræftet Krigens tusindaarige Rolle som *Kulturspreder i mere ydre Forstand,* den som f. Eks. *Alexandertogene* og *Korstogene* har slaaet uforgængeligt fast.

Selv har jeg set Tyskerne lære fransk Landbrug i de okkuperede Departementer rationellere Drift; højst interessante Skildringer foreligger fra den besejrende Del af Balkan, der sikkert nok har lidt

umaadeligt under Krigen, men hvor den — selvfølgelig først og fremmest i de Krigsførendes Interesse — har bragt Befolkninger Menneskealdre fremad i Retning af Arbejdsmethode, Kommunikationsmidler, Hygiejne.

Og man kunde blive saadan ved.

Krig og Fred er begge kulturødelæggende og kulturfremmende. Eller maaske med et rigtigere Ord *kulturændrende.* Om de nye Tilstande, der fremkommer gennem Krigs og Freds Ødelæggelse eller Tillempning af tidligere, betegner et *Fremskridt,* er en Skønssag. Vurderingen i saa Henseende beror paa Stadet, hvorfra der ses, og Temperamentet hos den, der ser. Jeg har i den frie Forsknings, Telefonens og Parlamentarismens Aarhundrede truffet troende Katholiker, for hvem Verden religiøst, moralsk og ikke mindst kunstnerisk har været i stadig Nedgang fra Europas katholske Blomstring henimod Middelalderens Slutning.

Men en Ting er sikker: al den Skaben nyt, som forandrer de væsentlige Træk i menneskelig Kulturs Fysiognomi, gaar gennem voldsom og lidelsesfuld Tilintetgørelse af det gamle, i Krig og Fred.

Lidelse er Udviklingens evige Svinghjul, *Magten* dens Drivkraft.

Alt „Fremskridt" betyder *Magtforskydning.*

Ligegyldigt om den bevirkes gennem militære Operationer eller i Kraft af et parlamentarisk Flertals Stemmeafgivning, som *paatvinger* Mindretallet *sin* Vilje, uanset om de færre maatte finde de fleres

Synspunkter oprørende „uretfærdige“ og lide økonomisk, moralsk, fysisk under deres Gennemførelse. —

Livet er jo ikke noget Lystspil; men det er saa vist heller ikke nogen akademisk Afhandling. Det er maaske et stort Stykke af en *Tragedie* med idylliske og komiske Scener isprængte, saaledes som de nu engang forekommer i Tragedier.

Men hvordan Livet nu er eller ikke er, er det det eneste, som vi har.

Og vi lærer kun at *herske* over det, idet vi *retter os efter* det.

VIII

Vort lille Danmark er efter 1870 undergaaet en ejendommelig folkepsykologisk Proces.

Materielt set er vi gaaet frem, mindre end de store Lande, maaske noget mere end forskellige af de smaa. Et af Landets Hovederhverv, Landbruget, lagde i 70erne sin Produktion om i intensivere Retning med en Dygtighed, som skabte det Anerkendelse i et stærkt forøget Marked, en omfattende Industri er bleven til, Skibsfart og Handel frembragte i hvert Fald enkelte Virksomheder, der formaaede at gøre økonomiske Erobringer.

Aandelig talt modtog Skønlitteratur og Kunst frugtbare fremmede Impulser, ikke som i det foregaaende Hundredaar næsten udelukkende fra Tyskland, men væsentligt fra Frankrig, i den seneste

Tid noget gennem de angelsachsiske Lande. Videnskaben fulgte Trop med almindelig europæisk Udvikling, for de anvendte Videnskabers og Teknikens vedkommende under stærk Indflydelse af Tyskland, der overhovedet paa videnskabelig og teknisk Undervisnings Omraade opnaaede en førende Stilling.

Men det altsammen blev hos os optaget og anvendt i en besynderlig *provinsiel* Aand.

Efter vort definitive politiske Nederlag i 1870 var for Befolkningen som Helhed Nerven ud imod den store Verden skaaret over. Der bestod endnu kun de pinlige Smerter i det bortamputerede Ben, som hed det nordslesvigske Spørgsmaal.

Vekselvirkningen mellem Verden og Danmark var svag og alene økonomisk og intellektuel; politisk — hvad der vil sige kulturelt paa virkelig *bred* Basis — var den lig med Nul. Danmark stod udenfor det store Verdenskredsløb, og politisk Sans i international Forstand visnede hen, som den Del af et Legeme, Blodomløbet unddrages.

Vi havde kun en *indre* Politik (hvad der er noget lige saa ufuldstændigt, som hvis et levende Menneske kun bestod af sine indre Dele). *Udad til* doceredes Læren om at forblive ubemærket, ligge tot, holde sig udenfor — med andre Ord *ikke* eksistere.

Hær og Flaade saas, ægte indrepolitisk, under Synspunkt af en — mellemrigsk — Politistyrke (*uden* nogen mellemrigsk Hjemmel bag sig), Sta-

tens *Suverænitet,* som man stærkt pukkede paa, var ikke støttet til nogensomhelst *Magtfaktor,* den bare slog og smækkede oppe i den blaa Luft, som det fra Fædrene nedarvede Flag. Udenrigsministeriet skulde omformes til en Art Overgeneralkonsulat til Tjeneste for Handelsvirksomhed og Industri.

De Politikere, som blev de sejrende indenfor denne kun indre Politik, var to Typer, der kunde afføde visse Blandingsfænomener, men oftest optraadte tydeligt særtegnede.

Den ene var direkte udgaaet fra de Jurister, Theologer og Digtere, der kørte os i Grøften i 1864. Selvfølgelig optraadte den som en lige saa direkte Protest mod sine aandelige Fædre, kaldte sig *realistisk,* hvor de gamle skulde have været *fantastiske,* og var i Virkeligheden fuldkommen *lige saa doktrinær og livsfjernt fantastisk* som de. Den havde blot hældt indrepolitisk Vin paa de gamle Læderflasker, var *samfunds*reformerende efter Program, hvor de andre havde været *stats*forandrende efter Program.

Den anden Type var de praktiske Politikere, oprigtigt interesserede for deres Sogn, deres Landsdel, deres Fædreland, men desværre med Synet paa det altsammen ene og alene *inde fra.* De brugte Kikkert paa nært Hold og omvendt Kikkert overfor alt udenfor os, naar de overhovededet fik Øje paa det.

Jeg mindes engang, da en af deres Ministre af doktrinære Grunde havde foreslaaet høj Skat paa

en Luksusvare, der var et af de store Landes Hovedimport til os. Saa rejste vedkommende Magts Repræsentant i Danmark sig og slog under diplomatiske Former den lille Mand hans Forslag ud af Haanden. Og han maatte stille krølle Papiret sammen og putte det i Kakkelovnen.

Men Dagen efter var det lærerige Tilfælde glemt. Sligt hændte jo saa sjældent. Danmark spillede saa ringe Rolle i den store Verdensøkonomi, at man herhjemme efter en saadan hurtig bortflygtet Episode for lange Tider uforstyrret kunde leve videre, som om vort Land kun var et Samfund Mennesker skudte op af de danske Vande og beskinnede af Danmarks Sol, Selvherskere over deres Skæbne. Uafhængige, selvstændige, stærke Folk, der ikke blot havde Haanden om Danmarks Udvikling men kunde indvirke paa den hele Verdens.

Man kender Fablen om Gærdesmutten, der, gemt i Ørnens Fjer, hævede sig med den mod Solen. Og da Ørnen var naaet saa højt til Vejrs, som dens Vinger kunde løfte den, slog Gærdesmutten sit lille kunstneriske Slag med Vingerne og steg endnu et bitte Stykke i Luften. Se, jeg er stærkere end Ørnen! kvidrede den.

Danmark blev Gærdesmuttelandet.

I det politisk lemlæstede Danmark var efterhaanden groet i Vejret den særeste af alle Livsopfattelser, at *Svaghed* var *Styrke, Afmagt, Magt.*

Som Rovfuglen paa sin Jagt maatte maale mæg-

tige Luftvidder over Bjerg og Hav med sine Vinger, var de *store* Stater tvungne til at slide og slæbe med vældige Militærbyrder under anspændt Foregangsvirksomhed paa alle Livets vitale Omraader, Industri, Handel, Videnskab.

Men Gærdesmuttelandet kunde smile.

Roligt kunde det lade sig bære paa Ørnens Vinger og saa tilmed slaa èt sidste lille Spjæt op over dens Hoved.

Dets Magtesløshed var dets Overmagt. —

Det var den „Realisme“, som den ledende Intelligens efter 70erne lærte dansk Befolkning som Protest mod de politiske Illusioner mellem 1850 og 1864. *Det* var den sunde „Desillusionering“, som den ønskede Folket!

Vi var det „ideelle demokratiske Land“, som en af dem sagde, egnet til som Mønster og Forbillede for de store at udvikle den ideelle demokratiske Stat. Vort eklatante militære Nederlag havde netop gjort os det muligt at komme fuldkomment paa Afstand fra de store Staters *vanvittige* Rustninger. At vi indenfor Europa var bleven sat politisk helt ud af Spillet, betød kun, at vi fra en lav *Magtsfære* var bleven rykket op i finere, aandigere Luft, hvorfra vi kunde virke med forbilledlig Styrke paa de stadig lige jordisk forblindede Store. Vi var i Sandhed naaet igennem Trængseler op til Stjernerne.

Ingen vidste bedre end vore ledende Aander fra Studereværelse og Værksted og Pløjemark, at Krig var noget tilbagelagt, som kun Fordom, Indskræn-

kethed, Mangel paa ægte Smaalands Storsyn lod store Stater regne med som nærliggende Mulighed. Indenfor civiliserede Nationer havde Krig faktisk udspillet den Rolle, som den muligvis en Gang i Tiden havde haft. International Forbindelse var nu til Dags Verden over saa intim, aandeligt og forretningsmæssigt, at Krigs voldsomme Brud paa den af baade ideele og praktiske Grunde var umulig. Ængstelserne for Krig var kun Sabelraslen af ærgerrige Officerer eller Forretningskneb af samvittighedsløse Leverandører til Hærene, Flaaderne og alt, hvad dermed stod i Forbindelse. De bedre og bedre sammensluttede, mere og mere oplyste fredelige Befolkninger indenfor Staterne skulde nok, hvis der virkelig blev Fare, jage de Krigslystne hjem med et Qvos ego!

Og under Indflydelse af de fine og ophøjede Tanker, der havde særligt gode Udviklingsbetingelser indenfor de *smaa* Samfund, vilde de Stores militaristiske Kortsynethed sikkert ogsaa efterhaanden aftage, og en gylden Fredens Æra med de venligst foretagne Reformer udad til og indad til oprinde.

— Saa *kom* Krigen 1914 og i et Omfang, som — ja al videre Udmaling turde være overflødig.

Hvad gjorde man i Danmark?

Faldt man ned fra sit Himmelstelt til den Jord, hvorpaa man dog endnu korporligt havde sine Fødder?

Erkendte man, hvor slet orienteret og „fantastisk“ man havde været?

Tænkte man rigtig alvorligt over, hvad Magt og Krig og Historie egentlig vilde sige?

Der var vel dem, som tænkte, men de tav.

Ellers rasede man og skældte ud og sagde — bogstavelig talt — at det var *Verden,* der var gaaet fra Forstanden.

Man spyttede ad Krigen og forbandede den i det blindeste Raseri.

Og saa sagde man: Vi holder os selvfølgelig udenfor (som om det beroede paa os!), og naar Krigen engang er forbi — ja allerede inden den er forbi — skal vi rigtignok sammen med andre udmærkede smaa neutrale Lande og det store, ophøjede Friheds- og Fredsland Amerika (der efter Krigen sikkert nødes til at ruste som aldrig før!) arbejde for, at denne Krig kan blive den sidste. For nu *skal* det være slut, nu *maa* — som jeg med egne Ører hørte en af vore ledende Politikere udtale — Tiden være moden til Oprettelsen af internationale Domstole med Voldgift som Afgørelse af mellemrigske Tvistigheder (mellem baade Europæere og *Asiater!).* Det vil sikkert selv de indtil sørgelig Dato saa muldvarpeblinde store Stater kunne indse. Vi smaa har den velsignelsesrige Opgave at gaa i Spidsen.

Stadig skal vi gaa i Spidsen!

— Jeg tillader mig at mene, at lidt Selverkendelse og Virkelighedssans turde være bedre paa sin Plads.

At vi ikke *under* Krigen skal være med til som Negere i Afrika at tromme for at fordrive Maa-

neformørkelse. Tromme til Paven og til Wilson og til Kvinderne over hele Verden for, naar Krigen engang bliver færdig, fordi den Stærkeres Vilje aabenbart og skjult fik lempet sig igennem, at afgive en sidste Kæmpetrommehvirvel med Glædeshyl og udraabe med tusinde Avisrøster: Kan I se, vi trommede, og Krigen blev endt. Hvilken herlig Sejr for Freden!

Men at vi baade *under* og *efter* Krigen bør vise, vi har lært at se Livets haarde Kendsgerninger mandigt ind i Øjnene og forstaa, at det, at man er blevet en lille svag Stat, *ikke* kan fritage en for at dele Livets Kaar med Menneskene i de store og stærke Stater. At den svage ikke *i Længden* kan sætte sig udenfor Livet og i sine Fantasier puste sig op til stærk, men at han maa blive i Livet og udvikle sig gennem dets Behag eller Ubehag ligesom de andre.

Og at naar han er for politisk svag til at kunne staa paa egne Ben undtagen ved en *Tilfældighedens Naade, som hvert Øjeblik kan blive ham berøvet,* turde ingen anden Udvej staa ham aaben end at søge *Tilknytning til andre* og derigennem blive stærkere for Livskampen.

Thi *udenfor* denne Livskamp og dens Magtens Love naar vi nu engang ikke.

•

Under en Diskussion om „Krigens Ret" udtalte i Vinter en af de Mænd, hvem det tyvende Aarhundredes Udvikling har bragt i Forgrunden indenfor vort Samfund, at „en *Godkendelse* af Magtens Ret

beror paa en *Tankegang*, som vi ikke kan gøre til vor", fordi den er „*selvmorderisk* for os som danske."

Det synes mig det samme som at sige, at en „Godkendelse" af Tyngdeloven var umulig for en Mand, der stod i Fare for at styrte i en Afgrund.

Jeg finder tværtimod, at en rigtig Erkendelse af denne Lov indeholder den eneste Betingelse for, at han kan redde sig fra Undergang.

Af KARL LARSEN udkom tidligere anonymt (1909):

MENE MENE —

TIL DE MANGE, SOM IKKE TØR TÆNKE —

EN TIDSBETRAGTNING

75 Øre.

(Oprindelig trykt i „Tilskueren" 1908)

Herom skrev bl. a. Forfatteren *Harald Nielsen* (i en Kronik i „København"):

Decemberheftet af „Tilskueren" rummer et højst mærkeligt anonymt Bidrag, kaldet „Mene, mene —", der fortjener den største Opmærksomhed hos alle, hvem vort Folks Fremtidsskæbne og Udviklingsmuligheder ligger paa Sinde.

Den ubekendte Forfatter har valgt en halvt novellistisk Form for sine Betragtninger, hvormed han vinder større Frihed til at strejfe baade det ene og det andet Punkt, som det vilde have været vanskeligt ellers at faa med i samme Afhandling. Han fortæller om Dødens — den rigtige Døds — Besøg i Danmark, om hans Iagttagelser og Tanker. Han har ikke været her siden Krigens Dage. Han har kun været repræsenteret af sine Tjenere: „de vævre Ildebefindender, de tunge og sløvende Sygdomme, de snigende Syger og Farsoter" ...

Det kunde være fristende at tage Enkelthederne frem til Drøftelse, men man vilde ikke dermed kunne give nogen Forestilling om den Magt og Autoritet, de tilsammen giver Artiklen ved atter og atter at træffe det rigtige, og man vilde heller ikke kunne genfrembringe det uudsigelige, der er mere end de enkelte Meninger, nemlig Indtrykket af en ny Holdning overfor Tilværelsen af *et nyt Sind*. Dette, der langsomt ad mange Veje er ved at arbejde sig frem, har her givet sig et usædvanligt udpræget og rigt nuanceret Udtryk ...

Den ukendte Forfatter har haft det skarpeste Blik for den Mangel paa ærligt, førstehaands, uhildet Forhold til Virkeligheden, der er ejendommelig for Tilstanden herhjemme. Hans „mene, mene —" betyder *dømt*, ikke paa Grund af

nogen enkelt ydre Forsømmelse, ikke paa Grund af nogen enkelt politisk Fejl, men *paa Grund af selve Livsopfattelsens Atrofi.*

Vor Nation trænger til Blod figurligt og bogstaveligt. Den trænger til at fornyes gennem barske og bitre Erfaringer. Han ser vel, hvorledes dette kunde tænkes at ske, men som andre tvivler han om Kuren. En Patient kan jo være saa svag, at han ikke taaler det eneste, der vilde kunne frelse ham. Derfor er det kun med ringe Haab, at Forfatteren lader Døden spørge sin Tjener Krigen, om den mener, „at der virkelig engang skulde kunne komme Lys over Landet“.

En af de fineste og af de fleste maaske mindst bemærkede Ting i det anonyme Arbejde er den Betragtning, hvormed Døden vurderer og fælder Fru Christines Søn, den rige, højt ansete, velmenende Jurist og Forretningsmand med de mange offentlige Hverv. Heller ikke med ham vil Døden have noget at gøre, thi han er bleven „til det sjælløse, en Starter og Betragter. En Starter og en *Betragter* i Stedet for en Tjener. Saa kunde hans Arbejde have været nok saa virksomt, hans Betragtning *nok saa fyldt af Aand*“ ...

„Aand“ gør det virkelig ikke alene. Tiden behøver — som Friedrich Albert Lange engang profetisk og betydningsfuldt har sagt — „Idéer og *Ofre*“. Derfor bør Betragtninger som disse, der i den Grad gaar paa tværs af alt, hvad der er vedtaget, og som med Sikkerhed kan siges at ville skille sin Forfatter af med Agtelse og Sympati i de Kredse, han i Kraft af sin Aand naturligt tilhører, ikke fremkomme under Anonymitetens Dække. Den, der vil dømme sit Folk og sin Tid saa uforbeholdent, som det her er gjort, bør lægge Personlighed til.

GYLDENDALSKE
BOGHANDEL

NORDISK FORLAG

KJØBENHAVN — FORLAGSTRYKKERIET

